

Društvo etničke ravnoteže — kolijevka nacionalizma

Norbert Mappes-Niediek: *Die Ethno-Falle. Der Balkan-Konflikt und was Europa daraus lernen kann*. Christoph Links Verlag, Berlin, 2005.

Na samom početku knjige, u poglavlju pod naslovom *Tri naroda, tri imena za jedan jezik*, autor o stanovnicima Bosne i Hercegovine kaže: »Razlika između Muslimana, Srba i Hrvata nije samo za strance nevidljiva. Ni međusobno se ta tri naroda Bosne ne prepoznaju ni po boji kože ni po fizionomiji« (29). Također »nije dovoljno ni da porazgovaraju da bi prepoznali jedni druge i, u datom slučaju, prezirali. Razlika između Bošnjaka, Srba, Hrvata i svih drugih ljudi u Bosni je ne samo nevidljiva, nego se ne može ni čuti. Barem ta tri najveća naroda, bez obzira što tvrde suprotno, govore i danas jedan te isti jezik, kojeg jedni nazivaju 'bosanski', drugi 'srpski', a treći 'hrvatski'« (30).

Iza različitih naziva za jezik ne stoje različiti jezici, npr. i »svi koji su odrasli u Beogradu, Zagrebu ili Sarajevu govore govorom svog grada bez obzira da li su Srbi, Muslimani ili Hrvati. Tako može jedna te ista varijanta jezika nositi ime 'bosanski', 'srpski' ili 'hrvatski'. Ta razlika u nazivanju ne počiva ni na kakvom jezičnom kriteriju, nego samo na nacionalnoj pripadnosti govornika« (30).

S obzirom na nedostatnost jezičnih razlika, »u Zagrebu 90-ih godina moglo se često čuti da je fonetska razlika između hrvatske *kavane* i srpske *kafane* možda mala, ali da je zato tim veća stvarna razlika jer da se u *kavani* prema bečkom uzoru pije bijela kava i svira klasična glazba, dok

je *kafana* jazbina sa šljivovicom i orijentalnim diplanjem — to je tvrdnja za koju praksa pokazuje da, naravno, nije točna ni za jednu ni za drugu stranu« (30–31). A »nakon što su se Srbi i Hrvati definirali pomoću *kafe* i *kave*, pojavila se poslije bosanske nezavisnosti i treća varijanta: barovi u bazarskoj četvrti u Sarajevu počeli su na popisu pića nuditi *kahvu* — prema turskom korijenu, od kojeg potječu svi evropski nazivi za kavu. Novotarija se nije proširila. Gosti su ismijavali tvorenicu koja je zvučala starinski, i naručivali 'kahpućino' — lijepo ironično upozorenje na ograničene dosege nacionalnih antagonizama« (30–31). Osim toga, i za definiranje Hrvata pomoću *kave* velik problem predstavlja mnoštvo *kafića* u Zagrebu i po čitavoj Hrvatskoj jer nijedan od njih se ne zove *kavić*.

Kod međusobnog definiranja se Srbi, Hrvati i Bošnjaci redovito pozivaju na razlike u kulturi. Ali kad autor promatra kulturu Srbina, Muslimana i Hrvata npr. u bosanskom Prnjavoru, zapaža da su sva trojica »rado pili kavu i uz nju rakiju, te i inače zapanjujuće ličili jedan na drugog. Od nekakvog 'sudara kultura', kako će ga uskoro dijagnosticirati jedan američki povjesničar, barem u Prnjavoru čak ni neposredno prije višegodišnjeg rata nije bilo ni traga« (28).

Autor se pita je li to nepostojanje kulturnih razlika tek novijeg datuma, naime je li ono rezultat socijalizma: »Da li je ujednačujući socijalizam bio izbrisao kulturne razlike? Protiv toga govori podatak da su se gosti sa zapada oduvijek čudili iznenađujućoj uniformnosti 'multikulture' u Bosni. Jedan Austrijanac, koji je 1878. za svoje sunarodnjake napisao knjigu s detaljnim opisom novopribavljenih habsburških predjela, rezimirao je: 'Izvana se Grci' — tako naziva ortodoksne Srbe zbog njihovih 'grčkih' vjerskih obreda — 'i katolici skoro nimalo ne razlikuju'. Čak i 'muhamedanci' su gospodinu barunu iz Beča izgledali iznenađujuće neegzotični. Živjeli su 'u dobrovoljnoj monogamiji' i ophodili

se prema zabrani pijenja alkohola sasvim liberalno. Najviše se čudio ženama bez feredže u neretvanskoj dolini kod Jablanice. Jedan britanski arheolog, koji je na prijelazu iz 19. u 20. stoljeće izvještavao s Balkana za Guardian, zaključio je da u prosječnoj engleskoj školi vlada 'mnogo veća varijacija tipova, kako fizičkih tako i moralnih i intelektualnih,' nego u Bosni« (28–29).

Takav rezultat nije neočekivan kad se zna da predstavnici navodno različitih kultura u Bosni »jedni drugima uopće nisu strani. Sve sukobljene strane su oduvijek živjele zajedno« (37). Osim toga, »nije mržnja bila tipična za tu regiju, nego tolerancija. [...] Etnička i kulturna tolerancija imaju u toj regiji tradiciju dostojnu poštovanja. U miješanim bosanskim selima bio je običaj da se zajednički slave praznici svake religije« (47).

Kultura pokazuje da Srbi, Hrvati i Bošnjaci »uopće nisu tako različiti kako se prave: taj prvi utisak o bosanskoj multikulturi dovodi do danas kod mnogih vojnika, mirovnih snaga i pomagača koji su od početka rata boravili u Bosni do toga da po svom dolasku duboku podjelu zemlje uopće ne shvate ozbiljno i da vjeruju, pa mora postojati neka jednostavna formula kako da se otkloni suvišna nacionalna suprotstavljenost između triju glavnih naroda Bosne« (29).

Sigurno je da »jugoslavenski konflikt očito nije bio 'sudar kultura' — dakle nije bio konflikt poput onih u engleskom Bradfordu ili u istočnoj Njemačkoj protiv Vijetnamaca i Afrikanaca, gdje stvarno udaraju kulture jedna na drugu samo zbog razlika među njima« (48). Za kulturne razlike unutar Jugoslavije mora se reći da »nisu one bile problem. Jer da jesu, onda se ne bi konflikt odvijao najokrutnije i najstrašnije između Bosanaca, koji su tako jako ličili jedni drugima, nego između Slovenaca i Albanaca s Kosova jer oni su se međusobno najviše razlikovali. Država se raspala upravo na opreci između dviju grupa

naroda čije kulturne razlike su se najmanje primjećivale: na opreci između Srba i Hrvata« (38–39).

Sve kulturne »razlike, čak i one najveće, mogle su se itekako u Jugoslaviji izdržati. Čovjek bi ih primijetio, nekad bi mu zasmetale, nekad bile zabavne, nekad čak i privlačne. Kulturni stereotipovi koje su narodi Jugoslavije imali jedni o drugima nisu bili niti posebno izraženi niti posebno zloćudni. Pripisivali su si međusobno određena svojstva, uzgajali slike i izrugivali jedni druge kao Bavarci Pruse ili stanovnici Kölna stanovnike Düsseldorfa« (39).

Zanimljivo je da »baš stereotipovi koje su međusobno uzgajali Srbi i Hrvati, dakle najljući neprijatelji, bili su najslabije izraženi« (40). U domaćim vicevima koji su uspoređivali sve nacije u Jugoslaviji Srbi i Hrvati su bili karakterizirani samo time da »se međusobno ne vole; zašto, ne kaže se. Ali i — malobrojni, loši i slabo prošireni — hrvatski vicevi o Srbima gotovo nikad ne ističu nekakvu kulturnu posebnost, nego su skoro uvijek usmjereni na konkurenciju za vlast između tih dvaju naroda. Nije postojala nekakva predodžba o posebnosti prirode bilo jednog bilo drugog naroda. To su narodi bez svojstava. Njihova suprotstavljenost je politička, a ne kulturna« (41).

Istraživač kulture, »Norvežanka Tone Bringa, koja je svojim zapadnjačkim pogledom prodrila u kulturu i zajednički život bosanskog sela dublje nego itko drugi prije ili poslije, došla je kasnije, kad je rat već trajao, do zapanjujućeg zaključka: 'Otkako je počeo rat često su me pitali da li nešto iz mog materijala koji sam prikupila krajem 80-ih godina može objasniti sadašnji rat. Moj odgovor je ne'. Nacionalnih razlika i predrasuda ili razlika i predrasuda o zemljacima, može se zaključiti, bilo je u bivšoj Jugoslaviji kao i bilo gdje drugdje u svijetu. Ali za objašnjenje krvavog raspada one ne mogu poslužiti« (41).

Vladajući sistemi nastali nakon raspada također su ličili jedan na drugi: »Vrlo brzo nakon razdvajanja u države pokazivali su i sistem u Beogradu i sistem u Zagrebu začuđujuću sličnost; [...] I kod jednih i kod drugih sakupili su se komunisti, demokraci, liberali i konzervativci pod nacionalnom zastavom, i obje čete marširale su u istom društveno-političkom smjeru« (50).

Ako im netko skrene pažnju na te činjenice, »mnogi Bosanci i bivši Jugoslaveni reaguju s nerazumijevanjem ili čak uvrijeđeno kad ih stranci sa zapada upozore na njihovu nerazlikovnost i kad je uzmu kao argument za tvrdnju da je njihov konflikt 'iracionalan'« (32). Reaguju tako zato što misle da se razlika u nacionalnosti mora vidjeti. Oni ne znaju da »je nacionalnost subjektivna a ne objektivna kategorija — ona se ne može 'objektivno' konstatirati ili mjeriti« (14).

To neznanje počiva na uvjerenju da nacionalnost ima dugu tradiciju i da nacija oduvijek postoji. Stvarnost, međutim, pokazuje da južnoslavenske nacije nisu postojale još ni u 19. stoljeću i da se »stanovništvo, najvećim dijelom seljačko, identificiralo sa seoskom zajednicom, s vlasnikom zemljišta, s religijom, možda s carem, ali ni sa kakvom nacijom« (125). Tek od 19. stoljeća krenulo se u pravljenje nacija. Današnji rezultati u obliku hrvatske, srpske, bošnjačke i crnogorske nacije proizvod su stjecaja okolnosti, a ne nekakvih rasnih obilježja: »u objektivno utvrđivanje 'rase' čovjek se ne može upustiti — pogotovo što to znanstveno, a time provjerljivo, uopće nije moguće« (14).

Budući da nacije ne počivaju ni na kakvim objektivnim i provjerljivim kriterijima, ljudi koji se deklariraju kao pripadnici jedne nacije ne moraju se uopće razlikovati od ljudi koji se deklariraju kao pripadnici druge nacije. Uslijed toga »razlika između jednonacionalne i višenacionalne države nije u kulturnoj raznovrsnosti ili u raznovrsnosti porijekla, nego u ophođenju

države s tim. Jednonacionalna i višenacionalna država razlikuju se politički, a ne kulturno. I u jednonacionalnoj državi (poput Sjedinjenih Američkih Država) mogu živjeti ljudi sasvim različitog porijekla, a i u višenacionalnim državama može biti iznenađujuće monokulturno« (33).

Stoga »višenacionalnu državu ne čini to da se njeni građani jako razlikuju jedni od drugih, nego to da država određene razlike priznaje i smatra važnima« (34). S obzirom da je SFRJ bila organizirana kao višenacionalna država, znači da je određene razlike između svojih građana priznavala i smatrala važnima. Kad se pogleda koje su to razlike, odgovor je: »Srbi, Hrvati i Bošnjaci razlikuju se, kako se obično kaže, po religiji: jedni su pravoslavni, drugi katolici, a treći muslimani. [...] Ono što je prije bila religija — tako glasi uobičajeno objašnjenje bosanskih odnosa — danas je nacija« (34). Zanimljivo je da mnoštvo zapadnih država ne razlikuje svoje građane prema religiji, a SFRJ je, iako komunistička država, to činila: »Ali baš u jednoj komunističkoj državi je razlikovanje građana prema religiji sve drugo samo ne nešto razumljivo samo po sebi. Mnoge države su religijski raznovrsne, a ne sprovode takvo razlikovanje. I to ne samo u zapadnoj Evropi: npr. u Albaniji su 70% muslimani, 20% pravoslavci i 10% katolici, a da ta razlika ni prije ni poslije strogo ateističkog režima od 1944. do 1992. nikad nije igrala neku ulogu kod pitanja organiziranja države« (34).

Budući da u mnogim državama religijska razlika između građana nema nikakav utjecaj na organiziranje države, opravdano je pitanje »da li su Bošnjaci, Srbi i Hrvati toliko različiti da se čitavo organiziranje države moralo ravnati prema njihovoj različitosti« (35). Poznato je da su »s gledišta teologije pa čak i crkvene organizacije razlike između katoličanstva i pravoslavlja znatno manje od razlika između katoličanstva i protestantizma«, a ipak države poput Njemačke ne razdvajaju svoje

gradane u katolike i protestante (M. Hattschikjan, *Südosteuropa*, München 1999, 16). Činjenica je da »kulturne razlike u Bosni zaista nisu bile i ni danas nisu veće od razlika između katolika i protestanata u Njemačkoj ili u Nizozemskoj« (37).

Osim toga, »bosanski rat je izbio u gradovima — tamo gdje te razlike više nimalo nisu igrale nekakvu ulogu i gdje mnogi jedni o drugima više uopće nisu znali tko je koje religije; izbio je između političkih elita koje su međusobno toliko ličile kao ona tri austromarksista na vlasti u Prnjavoru« (37). Sve to znači da »razlike između naroda, bilo kulturne, ideološke ili 'rasne', očito ne moraju biti ni velike ni primjetne i ne moraju ih sudionici čak ni preuveličati da bi se napravio konflikt. To je poznato i prije jugoslavenskih ratova. Prije više desetljeća nagađala je čitava Evropa što je to razdvojilo katoličke i protestantske sjeverne Irce: teologija im nije bila važnija nego drugim Evropljanima. Koliko je velika ili koliko je objektivno bitna razlika, izgleda da je svejedno. U nuždi se neka uvijek može iskonstruirati« (63).

O konfliktu iz 90-ih godina u Jugoslaviji kaže se: »To što se dogodilo u Jugoslaviji smatralo se anakronizmom [...] Sa sedamdeset godina zakašnjenja, činilo se, napravio je nacionalistički princip i u Jugoslaviji nove države, tamo gdje je to 1918. izgledalo još nemoguće ili nepotrebno. Ideološka popratna muzika savršeno je odgovarala takvom utisku: jugoslavenske ratne vođe 90-ih godina radile su sve kako bi svijetu nametnule misao da se tu ponavlja jedna stara stvar. Citirali su srednjovjekovne bitke, pjevali domoljubne pjesme i govorili gotovo isto kao nacionalisti prije sto godina. [...] Naravno da mnogo toga u jugoslavenskim konfliktima izgleda kao da su se akteri zabunili u stoljeću« (19). Ponavlja se i tipična nacionalistička parola »mi smo uvijek u pravu, a drugi uvijek u krivu. Rado se maše zastavama i upućuje na dugačku, slavnu prošlost, kada su preci

činili plemenita djela i, što je najvažnije, posjedovali velika, moćna carstva« (169–170).

Postavlja se pitanje otkud tolika količina nacionalizma kad je već desetljećima prije npr. u Bosni »etnički konflikt prema svim mjerilima koja su mu se dotad mogla postaviti bio riješen« (63). Naime, »već u socijalističkoj Jugoslaviji je zemlja triju nacija — bosanskih Muslimana, Srba, Hrvata — bila dosljedno kvotirana. Savršnije se ravnopravnost nacija ne bi mogla ostvariti. Brižljivo se pazilo na etnički paritet ne samo u političkom vodstvu države i partije, nego i u općinama, kao u Prnjavoru, u upravi, uredima i policiji, u državnim i 'društvenim' poduzećima, čak i u onim malobrojnim podružnicama internacionalnih koncerna: tako je čak i folksvagen u Vogošću kod Sarajeva imao precizan etnički kataster svojih radnika. Iznad svega je stajao nadmoćni *ključ*, etnički ključ, koji je sve odnose zapovjednički uređivao. Društveno bogatstvo, kojeg u Bosni nikad nije bilo baš previše, pravedno je dijeljeno između nacija. [...] Što se tiče etničke ravnopravnosti, Bosna je već bila dosegla završni rajski stadij; bila je ideal kojem su težile druge višenacionalne države. Na internacionalnim kongresima o pravima manjina izazivala je Jugoslavija kod svih sudionika redovito veliku zavist zbog svojih uzoritih odredbi« (64).

No, ako je postojala ravnopravnost, kako je onda moguć konflikt? Moguć je zato što »ravnopravnost nacija nije ukinula suprotstavljenost među njima. Naprotiv, suprotstavljenost je ostala — u obliku čiste konkurencije, bez ikakvog sadržaja. Pitanje što zapravo čini osnovnu razliku između triju nacija nije shvaćeno ni do danas u Bosni. A stvar je u tome da nacije međusobno konkuriraju; i to je već to. Da bi se ovo bolje razumjelo, potrebno je tri velike bosanske nacije zamisliti kao tri kandidata za jedno radno mjesto koja su jednako stara, jednako dobro obrazovana i istog spola. Poslodavcu je u takvoj situaciji sve-

jedno koga će od njih zaposliti. Ali kandidatima nije svejedno, iako su slični. Neka mi je drugi sličan, ali ja sam ipak ja!» (64).

Složena »pravila za kvote i ravnopravnost uvedena su prvotno u Bosni kako bi se utjecaj Srba i Hrvata držao u ravnoteži. Kasnije su i Muslimani na taj način dobili jednake šanse. Ako je neki bosanski građanin htio profitirati od kontingenta radnih mjesta, pozicija na vlasti ili utjecaja neke od triju nacija, morao se svrstati u jednu od njih« (65). U takvom sistemu podjele, »kad se svi resursi dijele prema čvrstoj kvoti na pripadnike grupa, mora se osigurati da svaki pojedinac ima pristup resursima preko neke od grupa i da se nitko ne može dva puta poslužiti npr. zato što istovremeno pripada dvjema grupama. U koju grupu se čovjek svrstao bilo je svejedno što se tiče pristupa resursima jer ravnopravnost svih je i bila cilj i svrha tog sistema. Apstraktni propis da se negdje mora pripadati prethodio je mogućim posebnim sklonostima i povijesnoj tradiciji pojedinca. Zato u Jugoslaviji nije nikad dovođena u pitanje sloboda da se čovjek sam deklarira; nacionalnost je po općem priznanju bila subjektivan kriterij, a ne objektivan pa da ga utvrđuje nekakva ustanova na osnovi specijalnih obilježja. Čovjek je samo morao nekamo pripadati« (65).

Zato je pitanje »'Znaš li što si?' bilo jedno od omiljenih pitanja provoškolicima u osnovnoj školi: Musliman, Srbin, Hrvat? Većina nije znala. Podrazumijevalo se da svi idu u iste škole, uče isti jezik i imaju istu nastavu povijesti. Nije bilo vjeronauka u školi. Odrasli su naravno znali 'što' su. Ali za druge, pa i u krugu najbližih kolega na poslu i čak među prijateljima, često nisu znali. Nije igralo nikakvu ulogu u svakidašnjici, u svakodnevnom ophođenju. Bitna je bila nacionalna pripadnost samo kad je čovjek tražio radno mjesto, studentsko mjesto, čekao na listi za stan, htio praviti karijeru ili otišao u politiku. Nacionalnost nije pisala u pasošu jer nije bila bitna za putovanja u inozemstvo, ali je

pisala u radnoj knjižici, u vojnoj knjižici, u svjedodžbi, u popisu birača i u izvodu iz matične knjige rođenih i vjenčanih« (67).

Sistem raspodjele dobara u Jugoslaviji zahtijevao je od svakog pojedinca da se mora odlučiti za pripadnost nekoj naciji: »Etnička neutralnost je u tom sistemu logično bila nemoguća. Tko se nikako nije mogao odlučiti za jedan od ponuđenih identiteta, deklarirao se kao 'Jugoslaven' [...]. Međutim, deklariranje kao 'Jugoslaven' nije ni u kojem slučaju bilo subverzivan čin koji bi sistem doveo u pitanje [...] Da se 'jugoslavenstvo' — npr. zbog mnogih mješovitih brakova — dalje proširilo, postali bi 'Jugoslaveni' pored Srba, Hrvata, Muslimana, Slovenaca, Makedonaca i Crnogoraca po logičkim principima jugoslavenskog sistema sedma nacija Jugoslavije i dobili bi prema postotku svoj dio javnih resursa kao i svi drugi. [...] Nisu bila potrebna posebna svojstva ili posebna tradicija ako je neka grupa željela dobiti status nacije. Tko je želio postati nacija, trebao je po principu koji je vladao u Jugoslaviji obuhvaćati određeni veći broj ljudi« (67–68). O onima koji su se deklarirali kao Jugoslaveni zapaženo je »da država nije podupirala njihov porast« (68).

Nacije su u Jugoslaviji postojale ne zbog međusobnih razlika, nego zato jer ih je sistem raspodjele dobara reproducirao: »Nisu nekakva zajednička povijest ili zajedničke vrijednosti i shvaćanja davali karakter nacijama u Bosni i u čitavoj Jugoslaviji, nego je to činila njihova međusobna, sadržajno ispražnjena, konkurencija. Tri velike nacije nisu uopće nastojale prije rata da se što je moguće jasnije razlikuju jedna od druge. Nisu trebale kulturu da bi si dale identitet. Pa nacionalnost je pisala crno na bijelom u radnoj knjižici. [...] Velikim nacionalnim zajednicama nije bio potreban kulturni identitet. One su stajale u opoziciji jedna naspram druge i time se međusobno opravdavale. [...] Takve grupe, koje se definiraju odnosom konkurencije jedna prema drugoj, imaju malo što zajed-

ničkoga s 'nacijama' u povijesnom smislu« (69). Kod grupa koje se definiraju pomoću konkurencije potrebno je jedino deklarirati se kao pripadnik neke od njih, to je već dovoljno. Nacionalnost je tu a da nikakav sadržaj ne stoji iza nje: »Hrvat je Hrvat; to nije značilo mnogo. Tek s raspadom države i dotadašnjeg sistema raspodjele dobiva brušenje identiteta smisao. Tek sada moraju se naći dokazi da se čovjek razlikuje od susjeda 'temeljito', 'duboko' i prvenstveno 'oduvijek' — po porijeklu i pogotovo 'kulturi', ovo je pojam s kojim se može raditi skoro sve« (65).

Konkurentska »suprotstavljenost Muslimana, Srba i Hrvata u Bosni prethodi bilo kakvoj kulturnoj razlici. U jednom omiljenom engleskom vicu nailazi prolaznik u Belfastu na uličnu barikadu. 'Katolik ili protestant?', pita ga naoružani muškarac. 'Ja sam Židov', odgovara prolaznik. Naoružani ga sumnjičavo gleda i pita: 'Katolički Židov ili protestantski Židov?'. Sadržajno prazna konkurencija je po svojoj prirodi posebno žilava. Ne nestaje, dok kulturne razlike u toku povijesti ponekad nestanu. Miješani brakovi, zajednički jezik, internacionalna pop-kultura — sve ono, dakle, što negdje drugdje dokida opreke među narodima, postojalo je u Bosni jednako ili čak više nego bilo gdje dalje u Evropi, ali nije moglo naškoditi konkurentskom odnosu« (70).

Budući da je »apstraktna suprotstavljenost važnija od njenog konkretnog sadržaja, ne doprinosi njenom prevazilaženju kad se tri velike nacije u Bosni zbliže pomoću ukidanja predrasuda, zajedničkih organizacija, slavlja i misa. [...] Bez obzira koliko dobro se znaju i koliko savršeno su se jedni s drugima asimilirali, oni stoje u konkurentskom odnosu« (71).

Taj konkurentski odnos pri podjeli vlasti i dobara u državi ima svoju paralelu u strankama parlamentarnih demokracija. Kao što u parlamentarnoj demokraciji postoje stranke, tako su u Jugoslaviji postojale nacije. I stranke u demokraciji i nacije

u Jugoslaviji postojale su »ne zato što postoje različiti politički smjerovi koje bi one reprezentirale, nego jednostavno zato što to sistem zahtijeva« (70). Taj sistem »raspodjeljuje vlast i moć na određeni broj različitih grupa« (70).

Koliko god sistem nastojao pri raspodjeli biti pravedan prema svim grupama, konkurencijski odnos između njih izvor je negativnih emocija: »Toliko pravedan sistem nikada nije mogao biti a da ne daje stalno povoda za nove pritužbe, ljubomore i sumnjičenja« (72). Redovito su »od 60-ih godina za okruglim stolom u Beogradu dijeljeni resursi. Pritom je najbolje prošao onaj tko je najglasnije vikao 'Ovamo!' i osim toga mogao uvjeriti da je loše prošao kod nekog od prethodnih krugova dijeljenja« (153). »Osjećaj svake nacije da je iskorištavana od strane drugih nacija nije doduše proizveo pravu međunacionalnu mržnju, ali je napravio jedno iritirajuće nesuosjećanje. Najgori ratni zločini nad pripadnicima druge nacije primljeni su na svakoj od strana bez imalo sažaljenja« (72). To u jednakoj mjeri vrijedi za svaku od jugoslovenskih nacija: »međunacionalna bezosjećajnost i ravnodušnost je pojava karakteristična za čitavo područje bivše Jugoslavije« (73). »Jedino prema nacijama izvan bivše Jugoslavije ne boluju jugoslovenske nacije od tog manjka suosjećanja. O potlačenim narodima izvan bivše Jugoslavije ne misle drugačije od ostalih Evropljana« (73).

Spomenuta »pojava nesuosjećanja je kasni refleks neobične ravnoteže prava i zahtjeva kojoj je u Jugoslaviji podleglo sve, pa i suosjećanje. [...] Bivši Jugoslaveni nisu bili zaokupljeni moralnom nadmoći vlastite nacije, nego uvijek samo paritetom« (74). I današnja Hrvatska pokazuje jednaku zaokupljenost paritetom: »Nakon rata pokušavao je Haški sud barem kod Hrvata popularizirati misao da je u njihovom vlastitom interesu da izruče svoje ratne zločince. Ali nije imao uspjeha. Ako Srbi skrivaju svog Mladića, zašto bismo mi izručili našeg Gotovinu? Kad se radi o suočavanju

s proteklim ratom, Hrvati ni do danas ne razmišljaju kao nezavisna nacija, nego kao jugoslavenska stranka« (74). Kao jugoslavenska strana razmišljaju i hrvatski jezikoslovci. Na primjer, kad stranci kritiziraju purizam u Hrvatskoj, reakcija hrvatskih jezikoslovaca glasi: A da li stranci tako kritiziraju i purizam u Srbiji? Takvom reakcijom pokazuju da bi htjeli da se za potrebe pariteta čak izmisli purizam u Srbiji, samo zato da bi svaka jugoslavenska strana dobila svoju »pravednu« kvotu kritike. I do danas gledaju sebe kao dio jugoslavenske cjeline, što ni ne čudi jer najveći dio svog života proveli su u njoj. Njihova želja za primjenom kvote i pariteta u jeziku, koja nema veze sa stvarnošću, pokazuje da su po načinu razmišljanja jugonostalgičari i da taj način razmišljanja usađuju u mlade generacije.

Jedna od omiljenih tvrdnji danas u Hrvatskoj je da je Jugoslavija propala zbog etničke neravnoteže. Međutim, »etnička ravnoteža je bila ono što je uništilo Jugoslaviju, a ne, kako se uvijek iznova tvrdi, neravnoteža« (75). Naime, »ako se shvati ozbiljno, a tako je bilo u Jugoslaviji, potpuna etnička ravnoteža nije spojiva niti s pravnom državom niti s demokracijom« (75). Brojni primjeri potvrđuju nespojivost etničke ravnoteže s pravnom državom. Npr. u jugoslavenskom pravosuđu je neposredno nakon 2. svjetskog rata zbog etničke ravnoteže kazna za srpskog nacionalista bila veća od kazne za hrvatskog nacionalista: »Kazna je kod obojice točno odgovarala prijetnji koju je nacionalizam jednog odnosno drugog naroda predstavljao za buduću Jugoslaviju: srpski je bio opasniji jer je bio manje kompromitiran« (77). Čitavo vrijeme dok je postojala Jugoslavija »princip etničke ravnoteže vladao je u jugoslavenskom pravosuđu«, npr. zbog stvarne ili navodne odanosti Staljinu osuđeno je »7235 Srba, 2588 Hrvata, 883 Makedonca, 566 Slovenaca i 436 Albanaca. To je više-manje odgovaralo etničkim većinskim odnosima 1948. godine. Postupalo se nepra-

vedno prema pojedincima, ali pravedno prema kolektivima« (77).

Još jedan u nizu takvih primjera je kad su 1971. u hrvatskom vodstvu KP postali »nacionalistički tonovi glasni. Iste godine smijenio je Tito hrvatsko vodstvo KP« (78). No, budući da se i u čistkama »moralo postupati prema paritetu, otpustio je diktator sljedeće godine i srpsko vodstvo partije iako ono, za razliku od hrvatskog, nije poticalo nacionalne tonove niti predvodilo nekakav masovni pokret« (78). Otpuštanje srpskog rukovodstva partije »pokazalo se kao sudbonosna odluka: princip etničke ravnoteže pobijedio je čistkom u Srbiji 1972. nad jednim pokretom koji je bio nesklon etničkom partikularizmu, i privržen Jugoslaviji i socijalizmu. Od onda Jugoslavija više nije živjela od svojih uvjerenih branitelja, nego jedino od pozicije između svojih protivnika — to je stanje koje i danas, nakon rata, državi Bosni garantira njenu varljivu stabilnost« (78).

Pored pravosuđa, etničkoj ravnoteži podređivano je i sve drugo: »Žrtva etničke ravnoteže odmah nakon 1945. je ne samo pravno ophođenje s 2. svjetskim ratom, nego i povijesno« (79). Nije se tražila istina, nego paritet: »ovdje četnici, tamo ustaše — vladao je paritet. Kad bi neki srpski povjesničar predbacio Hrvatima zločine ustaškog režima, kontrirao bi njegov hrvatski kolega riječima da je srpski general Milan Nedić, kojeg su Nijemci postavili za vojnog starješinu, bio prvi kolaborant nacističke u Evropi koji je svoju zemlju proglasio 'bežidovskom'. Kad bi Hrvat istakao kako je baš na hrvatskom tlu intenzivno vođen partizanski rat, odvratio bi mu Srbin da je taj rat tamo prvenstveno vodila srpska manjina u Hrvatskoj« (81).

Poznato je da se u Hrvatskoj do danas nerado govori o fašističkom razdoblju nje- ne prošlosti: »I u zapadnoj Evropi se Hrvatima često prigovara da se nisu nikada suočili sa zločinima ustaškog režima. To je sasvim očito, ali bilo je i nemoguće suočiti

se u uvjetima etničke ravnoteže. Jer sve što bi jedna grupa priznala postalo bi u stalnoj konkurentskoj borbi odmah plus za drugu grupu« (81). Primjenjivani »strogi primat ravnoteže uništava ne samo povjesnu istinu i pravdu, nego i svaku potragu za istinom. Svuda na Balkanu uočavaju strani diplomati i promatrači da sukobljene strane, pa čak ni pojedinci, gotovo ni ne pokušavaju da se slože oko neke činjenične podloge za svađu. Sve je uvijek sporno, uključujući i brojke i statistike. 'Svuda na svijetu čovjek smatra istinom ono što se podudara sa stvarnošću', [...], 'ali na Balkanu je istina ono što se podudara s interesom'« (82). U sistemu ravnoteže konkurentne strane nisu zainteresirane za istinu, nego za paritet: »U društvu ravnoteže činjenice ne igraju nikakvu ulogu. Da li neka strana ima pravo ili ne, ne koristi joj niti joj šteti. Ona uzima svoje pravo jedino iz svog postojanja.« (82).

Taj »vječni balans između nacija nije bio spojiv s najvažnijom legitimacijom jedne države: s demokracijom« (82). »Naime, princip etničkog balansa nikako ne dopušta većinske odluke«, a demokratski sistemi funkcioniraju upravo na većinskim odlukama (82). Većinska nacija u sistemu etničke ravnoteže nije smjela biti većinska i donositi većinske odluke jer bi se to odmah shvatilo kao tlačenje manjih nacija. Zato je »prije rata etnička uskladenost svake pojedine odluke bila najvišji princip u čitavoj Jugoslaviji« (85). Čitava država je bila organizirana tako da se vodi računa o etničkim kolektivima. I u ustavu Jugoslavije, npr. 1974., pisalo je da državu čine narodi i narodnosti, a nije pisalo da je čine pojedinci, građani (85–86). Takvom organizacijom države uzgajali su se nacionalni kolektivi, a ne građani. Nedostajalo je građansko društvo: »Misli se na društvo u kojem državni narod obuhvaća sve građane države, na društvo u kojem prava ima svaki pojedinac i nijedan kolektiv, na društvo gdje je 'etnička pripadnost' u najboljem slučaju kategorija drugog ili trećeg

reda koja će u sljedećoj generaciji ili u generaciji nakon nje možda sasvim potonuti u zaborav« (89). SFRJ se organizirala na principima nacionalnih kolektiva jer je nakon 2. svjetskog rata formirana u doba rasplamsanog nacionalizma pa su komunistički ideolozi u takvom ambijentu državni sistem gradili na temeljima nacionalizma i rukovodili se njegovom logikom misleći da će ga tako potisnuti. A ustvari su ga toliko duboko ugradili u društveni sistem i u način razmišljanja da vlada i danas. Jer i danas se npr. u Hrvatskoj razmišlja po principu nacionalnog kolektiva, ljude se prvenstveno dijeli na pripadnike vlastite nacije i drugih nacija, stvari se promatraju iz konkurentskog odnosa prema srpskoj naciji i traži se paritet.

Taj sistem konkurirajućih kolektiva napravila je politika. Pripadnici različitih kolektiva se objektivno gledano nisu međusobno razlikovali: »Srbi i Hrvati u Zagrebu ili [manjine] Talijani i Česi npr. u Prnjavoru nisu se u svakodnevnom životu razlikovali. Ono što ih je razlikovalo bila je jedino politika: promišljeni sistem mnoštva velikih i malih vlastodržaca, koji su opravdanost svog postojanja izvodili iz 'naroda i narodnosti'. Tko je u državi imao nekakav položaj i mogao ga izgubiti zbog vlastite nedovoljne efikasnosti, smišljeno bi se pozvao na to da je s njim pogodena čitava nacija; odmah bi na scenu stupio velik broj pokrajinskih nacionalnih voda i prozivao na odgovornost« (88).

Ili, još jedan primjer: budući da je svaka nacija, narodnost i manjina imala pravo postavljati gradonačelnika i da su se po tom principu kvota gradonačelnici rotirali, osobe koje su željele postati gradonačelnici namjerno su umjetno održavale postojanje manjina da bi, kao predstavnici određene manjine, postale gradonačelnici (27). Autor knjige to komentira: »To izgleda apsurdno. [...] Normalno je da se razlike ne održavaju zato da bi uglednicima pružile legitimaciju za njihove funkcije« (27–28).

U skladu s osnovnim jugoslavenskim principom da se funkcije i materijalna dobra raspodjeljuju na grupe — nacije, narodnosti i manjine — u Jugoslaviji ni »manjine nisu bile nadglasavane kao u parlamentarnim demokracijama zapadnih nacionalnih država, nego su interesi svih grupa dovedeni u harmoničnu ravnotežu: svaka grupa je dobila svoj pravedan dio velikog kolača. Međutim, kad je željena ravnopravnost postignuta, grupe nisu jednostavno nestale. Nastavile su postojati i konkurirale i dalje jedna s drugom. Ali u sistemu ravnoteže nije ostalo ništa oko čega bi se mogle smisljeno svadati — osim postojanja svake od njih. To je bio put u rat« (99).

Dakle, »upravo time što je 'riješila' etnički kontrast upala je Jugoslavija u etno-klopku. Na kraju puta u ravnopravnost naroda stajale su jasno ocrtane, oštro pozicionirane i emocionalno naoružane zajednice. Za svoju konkurentsku borbu nije se nijedna od triju strana više mogla pozvati ni na kakve argumente. Osim na jedan jedini: broj svojih klijenata« (118).

U Hrvatskoj je postala ključna riječ identitet jer onaj »tko želi mobilizirati svoje birače, mora potpirivati konflikte ne oko same (etnički najčešće neutralne) stvari, nego oko identiteta — dakle konflikte kod kojih se radi o biti ili ne biti i gdje kompromisi nisu mogući« (120). Ali »identiteti mogu skoro sasvim nestati. Oštre religijske razlike koje su ranije u Nizozemskoj i u Zapadnoj Njemačkoj dovele gotovo do bosanskih kvota u političkim službama i kod namještenika, općenito su zaboravljene već nakon jedne generacije« (132). Identitet koji je bio zasnovan na većoj religijskoj razlici od one između katolika i pravoslavaca nestao je: »Zato što je u njemačkoj ekonomiji bilo svejedno u kojoj crkvi se čovjek moli, postalo je uskoro tako i u politici, a što je ekonomija bivala važnija a državna hijerarhija nevažnija, tim nebitnija je bivala suprotstavljenost između religija« (133). No »u Jugoslaviji nije

moglo doći do takvog razvoja. Jugoslavija je bila socijalistička država, vladao je 'primat' politike: svaka nova banka i svaka nova firma morala se podrediti starim političkim pravilima kvote« (133).

Nacionalnost u Jugoslaviji je bila bez sadržaja, »kulturno indiferentna, ali važna za podjelu službi, radnih mjesta i javnih resursa, npr. stanova. 70-ih i 80-ih godina je čovjek bio Srbin ne zato što je išao u pravoslavnu crkvu i sanjao o Kosovu kao 'kolijevci srpstva', nego jednostavno zato što je čovjek morao nekamo pripadati da bi ga država registrirala i uzimala u obzir kod podjele radnih mjesta. Svi narodi su bili jednaki« (136). Stoga »je nogometna utakmica simbol odnosa između grupa u višenacionalnoj Jugoslaviji: neovisno o svom broju, povijesti i kulturnom značaju sve momčadi imaju jedanaest igrača« (136). I samo »nasilje između Srba i Hrvata u Jugoslaviji počelo je, kako i priliči konkurenciji bez sadržaja između tih nacija, jednom nogometnom utakmicom« (173).

Ratovi 90-ih godina nisu bili borba za narod i njegovo dobro. Naprotiv, »u ratovima 90-ih godina su se obogatile sve zaračene strane na račun vlastitog naroda i bile su spremne u svako doba žrtvovati svoje 'sunarodnjake' zbog taktičkih razloga« (57). Ratovi nisu ni izbili spontano: »Jugoslavenski ratovi za podjelu u prvoj polovini 90-ih nisu bili ludilo, nego rezultat zavjere elita koje su željele promjenu na štetu naroda bilo koje nacionalnosti« (93). Sa svrhom pridobivanja naklonosti za rat »u ujednačenim medijima prevladavala je hladna dezinformacija prema kojoj je druga strana uvijek napadala, a vlastita se samo branila« (43). Kad se pogledaju svi mediji, »ako se već želi govoriti o endemskoj mržnji, onda se ona još najprije može naći među Hrvatima naspram Srba. Srpska strana je stereotipno, i u vijestima, nazivana 'srbokomunističkom' i 'četničkom'« (43).

U Hrvatskoj se pravi mit o pripadnicima srpske nacije kao zvijerima zato što se želi »novi nacionalizam pomiriti s vlastitom biografijom. Jer čovjek je stvarno desetljećima živio vrata uz vrata sa susjedom Srbinom i nije primjećivao nekakvo specijalno zlopamćenje niti ga je sam gajio. A sada mu iznenada televizija, novine i predsjednik pričaju da se oduvijek sanjao 'tisućljetni san' o nezavisnoj Hrvatskoj i da su Srbi oduvijek bili neprijatelji Hrvata. Priča o susjedu ubojici čini vlastito preorijentiranje shvatljivim: Dobro, živjeli smo oduvijek sa Srbima. Ali tko je mogao misliti da su se oni tako pretvarali i da su oduvijek tajno držali oružje skriveno u podrumu?« (45).

Kod teme stavova prema prvoj i drugoj Jugoslaviji, autor knjige utvrđuje da se odnos grupa naroda prema zajedničkoj državi razlikovao. S jedne strane, »Srbi su 1918. ušli u višenacionalnu državu kao ponosna nacija. Oni su već prije imali svoju vlastitu državu i zato spadali u balkanskoj hijerarhiji naroda svakako u kategoriju broj jedan. Stoga su, kao jedino još Crnogorci, bili predodređeni da se i u Jugoslaviji osjećaju kao suvereni državni narod«. Nasuprot tome, druge grupe naroda su »već u prethodnim državama, Austro-Ugarskoj i u Turskom carstvu, bile samo frakcije, dijelovi cjeline. U skladu s tim osjećali su se i ponašali i u novoj Jugoslaviji: doduše lojalno, ali i skeptično i uvijek zaokupljeno interesima vlastite nacije« (138–139). Npr. pojedinci u Hrvatskoj su »mogli, kao Hrvati, ići naizgled jednostavnijim putem: kolektivnim«. Jer već iz vremena prije nastanka prve Jugoslavije »imali su svoje vlastite hrvatske političare koji su se čitav život bili bavili pitanjima autonomije i borbom za narod i, naravno, svoju kompetenciju u tim pitanjima i dalje primjenjivali. Nisu počeli s razmišljanjem još jednom otpočetak samo zato što je prošla država zamijenjena drugom« (141).

Kad se usporedi s time, »pravljenje njemačke države pola stoljeća ranije je op-

ćenito glatko proteklo«, iako »je i Prusija imala u Njemačkoj nenormalnu nadmoć — mnogo veću nego Srbija u Jugoslaviji« (140). Isto tako, ni »društvena razlika između bogatih, slavni trgovačkih gradova poput Milana, Firence ili Venecije i sprženih ispaša za koze na Siciliji i Kalabriji nije nimalo zaostajala za onom jugoslavenskom. Nije ni nestajala s vremenom. Pa ipak je 'pravljenje Italijana' uspjelo« (141).

Danas, »nakon ratova 90-ih godina se poseban odnos Srba prema Jugoslaviji rado tumači, pogotovo u državama protivničkih strana u ratu, kao imperijalizam i strast za isticanjem. Međutim, taj odnos je više uvjetovan proporcijama stanovništva nego bilo kakvom ideologijom i nalazimo ga opet sasvim slično na neočekivanom mjestu: u odnosu Nijemaca prema Evropskoj uniji. Kao i Srbi, tako Nijemci predstavljaju najveću grupu u nadnacionalnom savezu, te kao što su Srbi bili posebno uvjereni Jugoslaveni, tako su Nijemci posebno uvjereni Evropljani« (142–143).

Ali nizom poteza neutralizirana je 60-ih godina u Jugoslaviji brojčana premoć Srba, pa su oni »od ranih 60-ih bili samo još jedna manjina među mnogobrojnim drugima. Država više nije bila vlasništvo srpskog ili nekog drugog naroda, nego je bila samo jedan apstraktni mehanizam niveliranja između različitih velikih manjina, mehanizam kojeg je utjelovljivao Tito« (158). »To je bio trenutak rađanja etničke ravnoteže. Veliki preokret 60-ih godina imao je i direktne političke posljedice i nenormalno je podigao vrijednost šefa države: Tito kao nit na kojoj visi komplicirani izbalansirani mehanizam. Bez Tita bi mehanizam odmah kolabirao. Prije je Jugoslavija bila bez ravnoteže, ali je bila stabilna, a sada je imala ravnotežu i postala labilna. Ta labilnost je garantirala moć velikome sudcu. Osim toga, tjerala ga je da vlada još autoritativnije jer svaka pobuna je od tada bila usmjerena općenito protiv njega. Prije su pojedine republike i njihovi narodi bez problema mogli kritizirati 'beo-

gradski centralizam': to su bili Srbi; oni su oduvijek bili snažni i izdržali su takve kritike. Ali sada su Srbi bili narod kao i svaki drugi i imali ovisno o okolnostima i sami razloga da se okrenu protiv jake centralne vlasti. Kad su sada čak i Srbi počeli kritizirati 'centralizam', cilj kritike je uvijek automatski bio Tito i s njim labilni mehanizam niveliranja« (158–159).

Mehanizam niveliranja koji donosi moć velikome sudcu nije bio otkriće Tita, nego potječe iz Austro–Ugarske. Naime, kad su se unutar Monarhije u 19. stoljeću po uzoru na Francusku počele praviti nacije, vlada u Beču je smatrala: »Ako to već mora biti, onda je više nacionalnih pokreta još uvijek bolje nego jedan jedini«. Vlada u Beču nije htjela da u Monarhiji nastane jedna velika nacija koja bi onda po uzoru na Francusku možda srušila cara, nego je poticala »nacionalizme manjih, siromašnijih i potlačenih naroda. Onda čovjek samo mora te nacije posjesti za jedan stol. Što više njih sjedi za stolom, to je veća vjerojatnost da će samoinicijativno željeti nekog sudca. On je već postojao. Nitko drugi to nije mogao biti nego car« (126). U doba Franje Josipa »još nije bilo jasno ni tko uopće dolazi u obzir kao 'nacija' i smije zauzeti mjesto za stolom. Austro–Ugarska je bila 'kolijevka' ili 'porodilište' nacija« (127). Ubrzo se »etablirao jedan mehanizam: Car je dodjeljivao stalno novim grupama naroda svoje priznanje, one su se zatim svadale« (127). A »pronalazač idealnog sistema bio je budući sudac osobno: princ Franz Ferdinand« (128). »Ferdinandov koncept bio je iskoristiti sve nacije jednu protiv druge kako bi manifestirao da se bez njega kao cara ne može« (129). U tom konceptu »je etnička raznovrsnost služila za to da sudcu osigura njegovu vlast« (130). Ferdinand je bio svjestan i da »je za vladare prednost kada se njihovi podanici jezično ne razumiju« (129). Carski savjetnik »i njegov šef Franz Ferdinand su bili prvi kod kojih su se autokracija i multi-kulti nadopunjavali« (130). Nadopunjuju

se i dan–danas u raznim dijelovima svijeta: »gdje god na svijetu postoji zahtjev da različite nacije ili druge 'identitetom' povezano grupe ravnopravno čine jednu državu, brzo dođe do toga da traže nekog sudca koji će odlučivati kojim područjem će ići željeznica i koji grad će dobiti sljedeći prestižni objekt. Istraživači nacionalizma su tu pojavu zaista utvrdili na različitim dijelovima zemaljske kugle« (122).

Na kraju knjige autor uspoređuje današnju Evropsku uniju s nestalom Jugoslavijom. Kao prvo, podsjeća: »I u Jugoslaviji su se stari animoziteti dugo smatrali zaboravljenima, a bilo ih je, usput rečeno, mnogo manje nego između evropskih naroda s njihovim mnogobrojnim krvavim ratovima« (181). Kao drugo, pokazuje kako Evropska unija u nastojanju da postigne etničku ravnopravnost između svojih članica, da postigne prava manjina i kultura, postaje sve sličnija nestaloj Jugoslaviji.

Put kojim ide Unija potpuno se razlikuje od puta zapadnoevropskih država: »Na zapadu Evrope, pogotovo u starim demokracijama kao što su Velika Britanija, Nizozemska i Francuska, kulturne razlike se i od strane društva a ne samo od strane države i njenih organa smatraju manje važnima nego na istoku. Ljudi oduvijek žive zajedno, više razgovaraju jedni s drugima i brže izmjenjuju identitet. Veća je spontana sklonost da se u čovjeku iz Nigerije, Surinama ili Martinika gleda jednostavno čovjek i sugrađanin — iako su one tri navedene države dugo vremena postupale sa stanovnicima svojih kolonija kao s ljudima druge klase. Tamo gdje se osobama neovisno o njihovoj boji kože, religiji ili nacionalnosti iskazuje dužno poštovanje, manje je važno priznavanje nacionalnog kolektiva. Individualizam zaista opada od zapada prema istoku. A prava nacionalnih grupa rastu od zapada prema istoku« (191).

Kod prava nacionalnih grupa Jugoslavija je bila jedina zemlja na svijetu koja je dosegla najvišji mogući stupanj (18). Per-

cipiranje u obliku etničkih kolektiva, a ne individua, očituje se i dodjelom prava etničkim manjinama. Ne čudi što »manjine posebno uvažava 'srednjoevropski blok država' koji se sastoji od zemalja bivše Austro-Ugarske Monarhije« (191). U njima čovjek biva percipiran prvenstveno kao član kolektiva, a ne kao pojedinac. To razlikuje te države od zapadnoevropskih: »u zapadnoj mustri se individua jako cijeni, a u istočnoj se omalovažava« (191).

Na kraju »se može rezimirati: dati prava manjinama je bolje nego tlačiti manjine. Ali još bolji su odnosi kada se ne postupa prema sve više ljudi na jednak način kao prema primjercima neke druge vrste ili kada se ljudi ne moraju udruživati u grupe koje vrše pritisak kako bi došli do prava i do poštivanja osobe« (191-192).

Za Evropsku uniju »povijest Jugoslavije pokazuje da grupe, kada konstituiraju državu, režu prava pojedinaca — a da ne spominjemo veliki potencijal za konflikte koji nudi takva konstrukcija države. Kad bi svaka država mogla birati društvo od kojeg će se sastojati i kad bi smanjivanje konflikta bio njen najvišji cilj, sigurno bi

se svaka odlučila za skup individua koje poštuju jedna drugu sa svim međusobnim različitostima, gledajući u drugome uvijek pojedinca, a ne predstavnika neke grupe« (192). To znači da »npr. neka bolja Jugoslavija ne bi razlikovala između Hrvata, Srba, Slovenaca i bosanskih Muslimana« (194).

Uvođenje kvota i pariteta donosi sa sobom probleme jer kvotama se razlike prave i umjetno održavaju: »Grupa se mora jako razlikovati od druge ili drugih [...] i mora u prošlosti biti izložena specijalno velikom tlačenju, pa da prednosti kvote nadvladaju nad manama kvote« (194). A »za sve druge nacionalne i religijske grupe treba vrijediti ono što se već i primjenjuje u većini doseljeničkih zemalja zapadne Evrope: nikakva kvota i inače nikakvo kolektivno pravo ne poboljšava njihov položaj u društvu, nego striktno odbacivanje bilo kakvog diskriminiranja — prema boji kože, nacionalnosti, porijeklu, seksualnoj orijentaciji, invalidnosti/hendikepiranosti, izgledu ili pojavi« (196).

SNJEŽANA KORDIĆ